

ПОЧАТКОВА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

О.Я.Савченко,
доктор педагогічних наук,
головний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН
України, академік НАПН
України

У сучасній початковій освіті активно змінюються цілі, результати, зміст, підходи до організації і оцінки якості освітнього процесу. Методологічною і нормативною основою реформування є закон України «Про освіту», Концепція НУШ, Основи державного стандарту. Впродовж 2016-17 років розроблено і затверджено новий Державний стандарт початкової освіти, дві типові освітні програми для 1 – 2 класів, у яких вихідними інструментами є різні види освітніх результатів: навчальні, ключові і предметні компетентності, наскрізні уміння. Впровадження нового змісту передбачає формування у вчителів, методистів готовності працювати в ситуації вибору нових програм, навчально-методичного забезпечення; посилення психологічної підготовки до використання нових способів навчальної взаємодії з учнями, використання ідеї партнерства.

Продовжуючи себе у своїх вихованнях, ми творимо не тільки людину, ми творимо самий час. Дух часу, взаємовідносини між людьми – усе це залежить від того, які ми з вами, від того, яка школа, що їй народ довіряє своє майбутнє.

Василь Сухомлинський

Доступність всіх дітей молодшого шкільного віку до якісної початкової освіти належить до стратегічних пріоритетів реформи української школи, які передбачені законом «Про освіту» (1), «Концептуальними засадами реформування середньої школи» (2). Початкова школа раніше за інші рівні

освіти стала об'єктом оновлення освітнього процесу на засадах дитиноцентризму, партнерства, врахування життєвих потреб дітей, розроблення нових Державних стандартів, освітніх програм, оцінювання навчальних результатів. Рух активного вчительства, батьків, науковців в галузі початкової освіти розпочався у 2016 році з обговорення на платформі EdEra змісту чинних навчальних програм, підручників, стану контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів, пропозицій змінити процедуру вступу дітей до школи, поліпшити комфортність їх перебування та ін. Новий етап законодавчого і концептуального розвитку шкільної освіти, здійснені в останні роки дослідження українських і зарубіжних учених зумовили суттєві зміни статусу початкової освіти, її загальної мети, їх похідних складників функціонування у нових умовах. Зокрема, відповідно Національної рамки кваліфікацій «початкова освіта є першим рівнем повної загальної середньої освіти, який має забезпечити здатність особи виконувати прості завдання у типових ситуаціях у чітко визначеній структурованій сфері роботи або навчання виконувати завдання під безпосереднім керівництвом іншої особи» (1, с. 36, п.3).

З метою наукового обґрунтування очікуваних змін стосовно початкової школи науковцями відділу початкової освіти Інституту педагогіки було розроблено Концепцію розвитку початкової освіти, у якій передбачались системні зміни: нові управлінські рішення щодо організації і режиму навчання, модернізації змісту освіти, впровадження компетентнісного підходу і нових технологій, засобів оволодіння вчителями навчально-ігровою комунікацією з учнями та ін. (3, с. 1 - 4). Обговорення Концепції педагогічною громадськістю підтвердило пріоритетність реформування змісту початкової школи, її результатів, модернізацію системи контролю і оцінювання.

Впродовж 2016-2017 років науковці відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України за участю вчених з відділів технологічної освіти, біологічної, хімічної та фізичної освіти, науковців

Інституту проблем виховання (мистецтво і фізична культура) брали активну участь у складній творчій праці з розроблення нового Державного стандарту початкової загальної освіти. Підкреслимо, що спершу теоретичні засади розроблення нового змісту було викладено в Основах стандартів для всієї загальної середньої освіти (наукове керівництво процесом створення стандартів від НАПН України здійснював академік О.І.Ляшенко). Тому *створення ДС початкової освіти відбувалось як перша частина ДС загальної середньої освіти*, що створювало об'єктивні передумови для забезпечення цілісності і неперервності якісної модернізації змісту в усій школі на єдиних методологічних і теоретичних засадах, наскрізне використання універсальної характеристики ключових компетентностей.

Відповідно переосмислено мету початкової освіти, яка виразно відображає дитиноцентровану особистісно зорієнтовану спрямованість початкової освіти.

Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості.

Отже, базовими теоретичними положеннями конструювання змісту була *реалізація принципу дитиноцентризму в усіх його вимірах і діяльнісного підходу*. Втілення цих відомих положень на нормативно-прикладному рівні відбувалось досить складно, адже було необхідно врахувати не лише актуальні потреби сучасної дитини, а й закласти потенціал для її перспективного розвитку, готовності продовжувати навчання в базовій школі. Класична теорія розвивального навчання Льва Виготського про взаємозв'язок актуальної і найближчої зон розвитку дитини, нові психологічні дослідження особливостей розвитку сучасних дітей 6-10 річного віку мали зазвучати в нових умовах. Ми ґрунтувались на тому, що в оновленні змісту (а далі й методик навчання) слід враховувати не лише те, що зараз дітям цікаво і захоплює, а й професійно, відповідально

спроєктувати їх подальший поступ, який передбачає здобуття *обов'язкових і очікуваних освітніх результатів*, адже саме за досягнутими результатами можна буде оцінити, чи відбулися суттєві якісні зміни в системі початкової освіти.

Найбільшою інновацією реформування шкільного змісту вважаємо *феномен нових результатів освіти*. Якщо у чинному ДС вихідною категорією є *зміст*, тобто первинним, є те, *що* треба вивчати, а *результати засвоєння* визначено відповідно до тематики і обсягів змісту, то у новому ДС проектування змісту відбувалося принципово по-іншому. Міжнародний і вітчизняний досвід показав, що найбільш продуктивним у наш час є підхід, коли у навчанні переважають *інструментальні знання*, що є основою засвоєння способів дій. Якщо освітні результати стають точкою відліку у визначенні змісту початкової освіти, тоді компетентнісний підхід, який використовувався і у попередньому ДС, стає засобом досягнення іншої якості освіти. За цих умов вчителі об'єктивно мають *розрізняти процес і результати навчання, а учні поступово навчаються розрізняти знання про факти, явища і знання про способи дій*.

У цій складній перебудові нормативним підґрунтям для усвідомлення педагогами сутності результатів НУШ є орієнтири закону «Про освіту». Зокрема, такі положення:

- результати навчання, які описано ширше ніж компетентності; їх можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти; особа здатна їх продемонструвати після завершення освітньої програми (1, роз. 1, п. 22);
- ключові компетентності (роз. 11, п.15), які рекомендовано для всіх рівнів освіти (вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність, компетентності у галузі природничих наук, техніки і технології; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна; громадянські та соціальні компетентності; культурна компетентність; навчання впродовж життя; підприємливість та

фінансова грамотність; (у ДС початкової освіти конкретизовано зміст компетентностей із врахуванням специфічних завдань цього рівня освіти);

- предметні компетентності, які передбачені типовими і освітніми програмами;

- спільні для всіх компетентностей вміння (читання з розумінням; вміння висловлювати власну думку усно і письмово; критичне і системне мислення; здатність логічно обґрунтовувати свою позицію; творчість, ініціативність; вміння конструктивно керувати емоціями; оцінювати ризики, приймати рішення; розв'язувати проблеми; здатність співпрацювати з іншими людьми (1, ст. 12, п.1). Зазначені вміння ще визначають як наскрізні.

Що засвідчує цей перелік? Введення нової термінології щодо освітніх результатів відображає, з нашого погляду, зміну цілей освіти, яка поступово стає *діяльнісно-результатною*. Це зумовлює потребу переосмислення відбору змісту, забезпечення його наближеності до життєвих потреб дітей, узгодження складності і обсягу навчального матеріалу із прогнозованими результатами.

Отже, алгоритм сучасного проектування змісту такий: ***мета початкової освіти → прогнозування її обов'язкових у ДС → розроблення типової програми, у якій визначено очікувані результати → пошук засобів їх досягнення (зміст, методи, середовище, режим і т. ін.)***.

Визначення результатів у ДС і типових програмах репрезентовано у третій особі, через висловлювання здобувачем різних способів *сприймання, створення, розрізнення, використання, усвідомлення, оцінювання, виявлення свого ставлення* та ін.

У ДС вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей учнів (здобувачів освіти) визначено за такими *освітніми галузями*: мовно-літературна (українська мова та література, мови та література відповідних корінних народів і національних меншин; іншомовна освіта); математична;

природнича; технологічна; інформатична; соціальна і здоров'язбережувальна; громадянська та історична; мистецька; фізкультурна.

Закон «Про освіту» орієнтує педагогів в організації навчання враховувати цикли. У початковій школі визначено два цикли: перший – 1-2 класи, другий – 3-4 класи. Загалом циклування має сприяти чіткішому визначенню цілей навчання, опису очікуваних освітніх результатів і розробленню оцінних інструментів для меншого часового проміжку з метою поступового вирівнювання навчальних можливостей і здобутків дітей 6-7 річного віку, а потім 8-9 річного.

У додатках до ДС вказано: 1) мету та обов'язкові результати здобувачів освіти для кожної галузі окремо для першого і другого циклів; 2) базові навчальні плани початкової освіти (4 варіанти для різних типів шкіл).

Компетентнісний підхід не можна зводити лише до визначення діяльнісних результатів. Він покликаний зменшувати навантаження знаннєвого компоненту обсягу змісту. До речі, саме це було ключовою причиною стрімкого переходу на компетентнісні засади країн лідерів із шкільної освіти. Крім того, освоєння переваг компетентнісного підходу передбачає використання різних *видів інтеграції*. Грунтуючись на цьому, наша робоча група прагнула створити типову освітню програму, у якій поєднано предметне навчання з інтегрованими курсами. Наприклад, новий курс «Я досліджую світ», об'єднує п'ять освітніх галузей і використовується впродовж 1-4 класів.

Прокоментуємо методичний потенціал *Типової освітньої програми, створеної науковцями НАПН України* під нашим керівництвом.

У програмі визначено очікувані результати для кожного класу і коротко вказано відповідний зміст предмета чи інтегрованого курсу. З урахуванням ідей НУШ для початкової освіти ми створювали програму за такими принципами:

- дитиноцентрованості і природовідповідності;

- узгодження цілей предмету (курсу) з очікуваними результатами і змістом;
- доступності і науковості змісту і практичної спрямованості результатів;
- наступності і перспективності змісту для розвитку дитини;
- логічної послідовності і достатності засвоєння учнями предметних компетентностей;
- взаємопов'язаного формування у кожній освітній галузі ключових і предметних компетентностей;
- можливостей реалізації вчителем змісту освіти через предмети або інтегровані курси;
- можливостей адаптації змісту програми до індивідуальних особливостей дітей (інтелектуальних, фізичних, пізнавальних);
- творчого використання програми залежно від умов навчання.

Враховуючи інтегрований характер кожної компетентності, ми рекомендуємо систематично використовувати *внутрішньопредметні і міжпредметні* зв'язки, які сприяють цілісності результатів початкової освіти та переносу умінь у нові ситуації, є передумовою використання інтегрованих курсів та інтегрованих уроків.

На етапі масового переходу усіх шкіл на новий зміст освіти, відсутності у 1-2 класах домашніх завдань і бального оцінювання у Типовій програмі ми визначали очікувані результати не на кінець першого циклу, а окремо для першого класу і другого, щоб вчителі мали орієнтири щодо поступу дітей. Як показало подальше обговорення проектів типових програм, у процесі якого у МОН України надійшло понад 1000 відгуків, такий підхід підтримало більшість дописувачів.

У ДС початкової освіти маємо *загальні обов'язкові результати*, які визначені за ключовими компетентностями і освітніми галузями, а у типових освітніх програмах, що створені на основі ДС, визначено *конкретні очікувані*

результати, які подано за змістовими лініями з урахуванням можливостей кожної освітньої галузі для формування в учнів ключових і предметних компетентностей і наскрізних умінь.

У процесі розроблення типових програм об'єктами пошуку нових наукових рішень були такі питання: як упередити можливість перевантаження нової початкової школи, як визначити «ядра змісту» для інтегрованих курсів, яку кількість галузей і що саме доцільно інтегрувати, як у кожній з галузей передбачити взаємозв'язок ключових і предметних компетентностей, адже всі компетентності важливі, але кожна освітня галузь має свої пріоритети для їх формування. До речі, у нових матеріалах Європейської комісії з освіти (Брюссель) щодо ключових компетентностей (листопад 2017 рік) підтверджено дієвість застосування компетентнісного підходу в освіті різних країн. Визначено, що його правильне застосування дозволяє очікувати розвиток у молодих європейців критичного мислення, здатності вирішувати проблеми, навичок роботи в команді, спілкування та переговорів, аналітичних і творчих здібностей, сприйняття цінностей міжкультурності.

Отже, зараз педагогічні колективи початкових шкіл мають можливість вибору типової або освітньої програми для 1-2 класів. Як відомо, вже протягом цього навчального року, крім пілотного проекту у 100 школах, який здійснювався під егідою МОН України, експериментувалися й інші програми. Наявність в освітньому просторі держави різних освітніх програм, які за очікуваними результатами відповідають ДС або одній з типових програм, на наш погляд, створює передумови для варіативності педагогічних систем, взаємозбагачення методик, створення моделей різних освітніх середовищ, сприятливих для дітей з різними можливостями.

Наступний етап модернізації початкової освіти передбачає фахове втілення вимог ДС, типових і освітніх програм у нових підручниках. На жаль, вони мають подаватися на конкурс у дуже стислі терміни, що є великим ризиком досягнення їх належної якості. Адже школа очікує втілення у

підручниках і інтегрованих курсах нових підходів до навчання грамоти, математики, мистецтва, технологій. Потрібні також нові рішення для методичного і візуального відображення у підручниках систем вправ і завдань достатньої частотності для досягнення учнями результатів, які згодом мають бути об'єктами вимірювання. Все це передбачає необхідність випереджувального вивчення вчителями нового навчально-методичного забезпечення.

Широкі інформаційні можливості, нові вимоги суспільства, батьків, очікування сучасних дітей, які дуже відрізняються від попередніх поколінь, *створюють для вчителів нову професійну ситуацію* (6). Визначальними ознаками новизни є: варіативність умов здобуття учнями початкової освіти, які зумовлені широким діапазоном особистісних відмінностей дітей, реальним вибором програм і навчально-методичного забезпечення, різним освітнім середовищем. Важливими внутрішніми чинниками успішності діяльнісно-результативної освіти вважаємо технологічність освітнього процесу і перехід на формувальне оцінювання учнів.

В зв'язку з цим є кілька міркувань. Відповідно із законом «Про освіту» вчителі шкіл мають право на створення власних програм та їх навчально-методичного забезпечення. Як нам видається, щоб скористатися цим правом, насамперед слід оволодіти умінням аналізувати різні освітні програми, підручники і методичні системи, щоб зробити вмотивований вибір з огляду на їхній потенціал щодо формування в дітей очікуваних результатів.

Нові смисли у меті початкової освіти (*всебічний розвиток дитини відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб...*) мають вирівняти перекис від фронтальної роботи в бік посиленої індивідуалізації. Тому вислів – *знати, поважати і враховувати індивідуальність кожного, це не гасло, а обов'язкова умова успішності нової школи*. Тому гострою є потреба психологізації підготовки вчителів з метою оволодіння діагностичними методиками, уміннями співпрацювати з молодшими школярами, вчити дітей працювати разом та ін. Зараз

створюються передумови для реалізації методики індивідуалізації, адже суттєво має змінитися освітнє середовище (на його оновлення передбачено великі кошти), багато вчителів беруть участь у тренінгах щодо застосування різноманітних навчально-ігрових ситуацій, які сприяють виявленню здібностей та інтересів дітей з різними стартовими можливостями і пізнавальними інтересами.

У Типових програмах НАПН України підкреслено необхідність застосування формувального і вербального оцінювання. Ці види оцінювання змінюють функції вчителя у процесі контролю і оцінювання учнів, натомість вони поступово у співпраці з педагогом мають оволодіти вміннями самооцінки і самоконтролю, тобто ставати суб'єктами учіння. Без цих умінь не можна сподіватись навіть на елементарне партнерство, яке належить до провідних ідей НУШ. Позитивом формувального оцінювання є те, що воно сприяє оволодінню учнями вмінням вчитися, яке є пріоритетною ключовою компетентністю початкової освіти. За такого підходу діти набувають досвід виконання тестів, складання портфоліо своїх досягнень тощо. Більш чітко виявляється також ефект справедливості: практично дитина зможе усвідомити залежність між тим, які вона зусилля вкладає в роботу, що в неї вийшло, як вона себе може оцінити. Формувальне оцінювання змінює ставлення учнів до власних помилок, які є природними у процесі самостійного учіння. Принагідно зазначимо, що Європейська комісія з освіти визнає, незважаючи на тривалий досвід використання компетентнісного підходу, проблема вимірювання і оцінювання сформованості компетентностей в осіб різного віку належить до найменш досліджених.

Хочу наголосити, що досягнення учнями компетентнісних результатів не єдина мета модернізації початкової школи. У цей період надзвичайно важливо створити умови саме для всебічного прояву інтересів і здібностей дітей, щоб розуміння їхньої успішності вчителями і батьками, не обмежувалось тільки когнітивною сферою, не менш важливими у цьому віці

є емоційний, моральний, естетичний розвиток, дослідницька позиція у пізнанні світу людей, природи і самого себе. Тому діяльнісні результати освітнього процесу мають гармонізуватися із ціннісними.

Якість початкової освіти, як відомо, залежить від якості передшкільної підготовки дітей. Якісна дошкільна освіта набуває у світі все більшої цінності. Її обов'язковість законодавчо підтверджена і в Україні, але більшість дошкільників, на жаль, такої підготовки не одержує. В законі «Про освіту» (розділ II, ст. 11) відповідальність за здобуття дошкільної освіти покладено на батьків. Вважаємо, що це недостатньо, необхідно роз'яснювати участь у досягненні якісної передшкільної освіти і територіальних громад; можливо слід відкривати при школах короткочасні підготовчі групи для малюків.

У перспективі важливо якнайшвидше створити новий методичний ресурс для вчителів початкової школи; передбачати проведення теоретичних і практичних заходів з дошкільниками, психологами, викладачами педагогічних факультетів.

Однозначно, що нові цілі і функції діяльності вчителя передбачають його фундаментальну психологічну дидактико-методичну підготовку, цифрову грамотність. А для цього потрібно здійснити чимало структурних і змістових змін у його підготовці (інтеграція дидактики і часткових методик, неперервна педагогічна практика, оволодіння педагогічною діагностикою та ін.). На жаль, в нинішній підготовці учителів, з нашого погляду, практичної спрямованості ще замало. Загалом, підготовка майбутніх учителів початкових класів вимагає більш чіткої і послідовної прив'язки до потреб основного замовника – школи, де сучасний вчитель є класоводом, багатопредметником, психологом, соціальним захисником дитини та соціальним партнером батьків.

Література

1. Закон України про освіту <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Концепція НУШ:
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
3. Концепція початкової освіти / О.Я.Савченко, Н.М.Бібік, В.О.Мартиненко та ін. // Початкова школа. – 2016. - № 6. – С. 1 – 4.
4. Державний стандарт: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>
5. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти. 1 – 2 класи. – К.: Т.Д. «Освіта-Центр+», 2018. – 240 с.
6. Кондратенко Л.О. Психологія первинної шкільної неуспішності: монографія. – Чернігів : Десна Поліграф, 2017. – 488 с.

Анотації

ОЛЕКСАНДРА САВЧЕНКО

Початкова освіта в контексті ідей Нової української школи

У статті йдеться про законодавчі засади і наукові підходи розроблення Державного стандарту початкової освіти і типових освітніх програм для 1 – 2 класів. Матеріали створені на засадах закону «Про освіту» (положення про результати освіти), Концепції Нової української школи, ідеях діяльнісно-результативної освіти, дитиноцентризму, природовідповідності та ін. Обґрунтовано алгоритм проектування змісту початкової освіти: мета – прогнозування обов’язкових результатів цього рівня освіти у державному стандарті– прогнозування очікуваних результатів у типових освітніх програмах за циклами навчання (1 – 2 класи; 3 – 4 класи) – засоби їх досягнення (зміст, методи, середовище).

Визначено роль формувального оцінювання у початковій школі; проблеми створення нового науково-методичного ресурсу для вчителів.

Ключові слова: початкова освіта, нова українська школа, державний стандарт, типова освітня програма, обов'язкові і очікувані результати.

АЛЕКСАНДРА САВЧЕНКО

Начальное образование в контексте идей Новой украинской школы

В статье описаны законодательные основы и научные подходы разработки Государственного стандарта начального образования и типовых образовательных программ для 1 – 2 классов.

Указанные материалы созданы на основе положений закона «Про образование» о результатах образования, Концепции Новой украинской школы, деятельностино-результативном образовании, природоцелесообразности обучения и др. Обоснован алгоритм проектирования содержания начального образования: цель – прогнозирование обязательных результатов для этого уровня в государственном стандарте – средства их достижения (содержание, методы, среда и др.) – прогнозирование ожидаемых результатов в типовых образовательных программах по циклам обучения (1 – 2 классы; 3 – 4 классы). Определена роль формирующего оценивания в начальной школе; проблемы создания нового научно-методического ресурса для учителей.

Ключевые слова: начальное образование, новая украинская школа, государственный стандарт, типовая учебная программа; обязательные и ожидаемые результаты.